

Pojam jezika u Kruna Krstića (članci 1940.–1945.)

BOJAN MAROTTI

Zavod za povijest i filozofiju znanosti HAZU, Ante Kovacica 5, HR-10000 Zagreb
bojan.marotti@zg.htnet.hr

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK / PRIMLJENO: 07-04-05 PRIHVAĆENO: 25-05-05

SAŽETAK: U razdoblju od 1940. do 1945. u različitim je listovima i časopisima Kruno Krstić objavio niz članaka o jeziku. U njima pristupa jezičnom fenomenu s različitim stajališta. U nekima raspravlja o hrvatskome književnome jeziku i o njegovu odnosu prema hrvatskim narječjima. U drugima razmatra odnos između hrvatskoga i srpskoga jezika. Katkada iznosi svoje poglede na jezični razvoj, a katkada opet istražuje odnos između jezika i mišljenja. No o kojoj god temi bila riječ, Krstić se pokazuje kao svojevrsni preteča toga područja u Hrvatskoj: od sociolingvistike i teorije standarda do filozofije jezika u užem smislu. S druge strane, kada govori i o drugim filozofskim problemima, jeziku i raščlambi značenja Krstić posvećuje posebnu pozornost. To ga pak približava jednomu osobitomu pristupu filozofiji, koji se danas gdje-kada nazivlje jezičnom filozofijom (*linguistic philosophy*).

KLJUČNE RIJEČI: Jezik, hrvatski književni jezik, sociolingvistika, znak, označnik, označnik, teorija značenja, filozofija jezika, semantika, jezična filozofija.

Krstićev pristup jeziku

Posegne li koji manje upućen čitatelj za člankom *Tielo i duša jezika*,¹ što ga je godine 1943. za drugu knjigu zbornika *Znanje i radost* napisao hrvatski filozof i jezikoslov Kruno Krstić, mogao bi se naći u nemaloj neprilici. S jedne strane, usuprot uvodnim riječima glavnoga urednika te svojevrsne enciklopedije Ive Horvata o tome kako su u njoj pojedini prilozi obrađeni “tako, te pokazuju, da se i ozbiljna građa može pružiti na zanimljiv i zabavan način”,² na prvi je pogled uočljivo da Krstić pojmu i fenomenu jezika ne pristupa na neki zabavan, takoreći popularan način, nego da štoviše, osvjetljujući jezik s različitih strana, pokušava što cjelovitije razmotriti jezičnu pojavu. S druge pak strane, ukoliko bi tkogod pomislio da će u Krstićevu članku dobiti jednoznačan odgovor na pitanje što je upravo jezik, također bi se prevario. Naime, umjesto odgovora na to pitanje, na mjestu gdje bi se, nakon uvodnih

¹ Vidi K. Krstić, *Tielo i duša jezika*, u zborniku *Znanje i radost*, knjiga druga, Naklada Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1943., str. 345.–354.

² Vidi uvodne riječi I. Horvata za prvu knjigu zbornika *Znanje i radost*, Naklada Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1942., str. VII.

poglavlja, moglo očekivati nešto poput definicije samoga pojma jezika, pa makar i na posve elementarnoj razini, u Krstićevu se članku nalazi poglavlje pod naslovom *Različita značenja rieči "jezik"*. I na tome mjestu Krstić navodi dva takva značenja: jedno uže, otprilike 'verbalni jezik', i jedno šire značenje, otprilike 'sustav znakova'. Pročitamo li međutim spomenuti članak u cjelini, te pogledamo li i druge članke iz toga razdoblja, opazit ćemo da se u njima riječ *jezik* javlja i u nekim drugim značenjima, a ne samo u onima o kojima Krstić izrijekom govori.

Da bismo se u to uvjerili, dovoljno je učiniti jedan mali pokus. Razmotrimo primjerice sljedećih sedam rečenica, uzetih iz različitih Krstićevih članaka (masnim pismenima istakao B. M.):

1. "Nitko ne može pouzdano reći, kada je i kako je nastao **jezik**."³
2. "[...] **jezik** [je] skup glasovnih tvorba [...], koje imaju značenje [...]."⁴
3. "[...] '**jezik**' znači svaki skup dogovornih znakova, s pomoću kojih se ljudi među sobom sporazumievaju [...]."⁵
4. "Trebalo još spomenuti [...] da svaki **jezik** čitave rečenice na različit način *modulira* prema tome, jesu li te rečenice pitanja, želje, zapoviedi i t. d. ili prema tome, da li ih izgovaramo u miru, u srčbi, od milja, u žurbi, u strahu i t. d."⁶
5. "Hrvatski narod nema nikakve namjere da kuje neki svoj poseban **jezik**, neki politički ad hoc esperanto [...]."⁷
6. "Već sam rekao, da je hrvatski **jezik** u pogledu ratarskog života neizrecivo bogat."⁸
7. "Najzanimljivija je možda činjenica, da je jezični zakonik Vukov [...] sukladan s **jezikom** Kačićeva 'Razgovora ugodnoga', koji je prvi put tiskan 1756., dok se Vuk rodio 1787., a 'Pismenicu serbskoga jezika po govoru prostoga naroda' izdao 1814."⁹

Lako je dokazati da se u svakoj od tih sedam rečenica riječ *jezik* rabi u različitome značenju. Dovoljno ih je naime prevesti na neki drugi jezik, recimo na francuski ili na talijanski, ili pak, želimo li ostati u istome sustavu, dakle u hrvatskome, dovoljno je u svakoj od njih riječ *jezik* zamijeniti kojom drugom hrvatskom riječju ili svezom. Tako dobivamo sljedećih sedam rečenica:

³ Vidi K. Krstić, *nav. dj.*, str. 345.

⁴ *Isto*, str. 346.

⁵ *Isto*, str. 347.

⁶ *Isto*, str. 348.

⁷ Vidi K. Krstić, *Hrvatski književni jezik*, u listu *Obzor*, god. LXXX., br. 51., Zagreb, 2. ožujka 1940., str. 1.

⁸ Vidi K. Krstić, *Bogatstvo jezika*, u listu *Hrvatski narod*, god. III., br. 147., Zagreb, 11. srpnja 1941., str. 9.

⁹ Vidi K. Krstić, *Hrvatsko jezično zakonodavstvo*, u listu *Hrvatski narod*, god. III., br. 77., Zagreb, 30. travnja 1941., str. 11.

1. “Nitko ne može pouzdano reći, kada je i kako je nastao **jezični fenomen, tj. sposobnost govorenja, činjenica da ljudi uopće rabe jezik.**”
2. “[...] **naravni jezik** [je] skup glasovnih tvorba [...], koje imaju značenje [...]”
3. “[...] **‘(jezik općenito uzet kao) sustav’** znači svaki skup dogovornih znakova, s pomoću kojih se ljudi među sobom sporazumievaju [...]”
4. “Treba još spomenuti [...] da svaki **jezični ostvaraj, jezik kada se ozbiljava, dakle govor** čitave rečenice na različit način *modulira* prema tome, jesu li te rečenice pitanja, želje, zapoviedi i t. d. ili prema tome, da li ih izgovaramo u miru, u srčbi, od milja, u žurbi, u strahu i t. d.”
5. “Hrvatski narod nema nikakve namjere da kuje neki svoj poseban **standard, dakle književni jezik**, neki politički ad hoc esperanto [...]”
6. “Već sam rekao, da je hrvatski **jezik u svojoj cjelovitosti, skup svih hrvatskih sustava, dakle hrvatsko susustavlje ili hrvatski dijasistem** u pogledu ratarskog života neizrecivo bogat.”
7. “Najzanimljivija je možda činjenica, da je jezični zakonik Vukov [...] sukladan s **jezikom književnoga djela, dakle književnosnim jezikom** Kačićeva ‘Razgovora ugodnoga’, koji je prvi put tiskan 1756., dok se Vuk rodio 1787., a ‘Pismenicu serbskoga jezika po govoru prostoga naroda’ izdao 1814.”

Pritom valja uočiti da nijedan od pojedinih prijevoda za određeno značenje riječi *jezik* nije moguće istodobno rabiti za koje drugo značenje. Tako nije recimo dobra zamjena “nitko ne može pouzdano reći, kada je i kako je nastao **književnosni jezik**”, misleći pritom u ljudskome rodu, ili “**standard** znači svaki skup dogovornih znakova, s pomoću kojih se ljudi među sobom sporazumievaju”, jer standard to svakako jest, ali to je svaki sustav, a pitanje je što je upravo standard, itd. Želimo li pak sve to prevesti na francuski, onda riječ *jezik* moramo redom prevoditi ovako: *le langage, la langue (naturelle), (la langue comme) le système, la parole* ili *la langue parlée, la langue officielle et commune, le diasystème* ili *toutes les variétés linguistiques, la langue littéraire* ili *la langue de l'œuvre littéraire*.

Dakako, ta raznolika poraba riječi *jezik* u Krstića nije slučajna. Nije riječ o tome da bi Krstić brkao pojedina njezina značenja. On je naime te raznolikosti na znadžbenoj razini u potpunosti svjestan. Štoviše, tkogod bi, pozorno razmotrivši navedeni pokus, mogao reći: ἢ δὲ γλῶττα λέγεται μὲν πολλαχῶς.¹⁰ Da, ‘jezik se izriče mnogostruko’, ili ‘jezik se rabi na više načina’, ili pak posve jednostavno, ali zato ne manje strogo ‘riječ *jezik* ima više značenja’. I to je temeljni, doduše ne na ovaj način izrečeni, Krstićev stavak. I kao što taj stavak Krstiću omogućuje da jezični fenomen razmotri sa svih strana, da ga takoreći obuhvati u totalitetu, tako taj stavak kao i prethodna

¹⁰ Da parafraziram znameniti Aristotelov stavak iz Metafizike (1003 a 33): τὸ δὲ ὄν λέγεται μὲν πολλαχῶς. (Navodak prema izdanju: *Aristotelis Metaphysica*, recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. Jaeger, Oxford University Press, Oxford, 1978., str. 59.)

raščlamba omogućuje nama da uvedemo strogo mjerilo prema kojem ćemo razdijeliti Krstičeve članke o jeziku u razdoblju 1940.–1945.

Razdioba Krstičevih članaka o jeziku

Jer, svako od spomenutih značenja pokriva određeno područje, da tako kažem, bavljenja jezikom. Tako se pitanjem standardnoga ili književnoga jezika bavi teorija standarda, koja se, zajedno s proučavanjem ostalih naravnih i nenaravnih sustava hrvatskoga dijasistema, dakle njegova susustavlja, danas obično ubraja u sociolingvistiku. Kada je u pitanju hrvatski jezik, spomenutomu se obično dodaju tzv. hrvatsko–srpski jezični odnosi i recimo skrb za kulturu, to znači za čistoću i sustavnost hrvatskoga književnoga jezika. Razmatranje književnosnoga jezika, ili bolje reći književnosnih jezika, dakle jezika pojedinih književnih djela hrvatskih pisaca, posebice kada je riječ o starijim piscima, pripada u istraživanje povijesti jezika. Zbiljnim se očitovanjem jezika u govoru bavi dijelom fonetika, a dijelom teorija komunikacije, u smislu istraživanja općih uvjeta priopćajnoga procesa u koji stupaju pojedinci u stanovitoj zajednici. Potonje se često nazivlje i primijenjenom lingvistikom. Proučavanje naravnih jezika temeljni je predmet kojim se bavi upravo jezikoslovlje, dočim se općenitim pojmom jezika kao sustava znakova bave tzv. opća lingvistika i semiologija. Rasprava pak o postanku jezika i jezikâ jedno je od “klasičnih” pitanja koja pripadaju filozofiji jezika u užem smislu.

U razdoblju od godine 1940. do 1945., tj. počevši od članka *Hrvatski književni jezik* objavljenoga u *Obzoru* 2. ožujka 1940., pa do članka *Postoji li jedna filozofija?* objavljenoga u *Hrvatskome narodu* 6. veljače 1945., Krstić je u nizu što većih, što manjih priloga sva ta različita područja barem dotakao, a neka je od njih i iscrpnije obradio. Od ukupno 31 takva članka,¹¹ u kojima više ili manje izričito razmatra neki jezični aspekt, u njih se 14 bavi teorijom standarda i sociolingvistikom, posebice standardološkim problemima hrvatskoga jezika te odnosom hrvatskoga i srpskoga, u 8 članaka razmatra povijest hrvatskoga jezika s posebnim naglaskom na povijest hrvatskoga književnoga jezika, a dotiče se gdješto i jezika pojedinih hrvatskih pisaca, primjerice Gundulićeva i Kačićeva jezika. Preostalih se devet članaka nalazi na granici između jezične teorije i filozofije jezika, pri čem se 4 članka mogu smatrati u užem smislu jezikoslovnima, dočim njih 5 pripada upravo području filozofije jezika. Budući da zanimljivu standardološku problematiku, zanimljivu stoga jer se, po mome mišljenju, Krstić može smatrati pretečom sociolingvistike i teorije standarda u Hrvatskoj, u ovome radu ne mogu potanje razmotriti, predmet ovoga priloga čine Krstičevi članci s područja teorije i filozofije

¹¹ Popis svih članaka s potpunim zapisom knjigopisne jedinice vidi u *Bibliografiji* na kraju ovoga priloga.

jezika. Pritom ćemo se posebice zadržati na Krstićevu pojmu znaka, na njegovoj teoriji značenja te na njegovu shvaćanju filozofije jezika.¹²

De Saussureov pojam znaka

Pogledamo li sada ponovno članak *Tiello i duša jezika*, spomenuta će nam se dva značenja riječi *jezik*, što ih Krstić ondje izrijekom navodi, pokazati u drugačijem svjetlu. Naime, godine 1944. u trećoj knjizi istoga zbornika *Znanje i radost* objavio je Krstić prilog *Razvoj i ustrojstvo hrvatskog jezika*,¹³ koji se “prirodno” nadovezuje na prethodni članak. Štoviše, ta dva članka, dakle *Tiello i duša jezika* te *Razvoj i ustrojstvo hrvatskog jezika*, čine zapravo određenu cjelinu, koju bismo mogli označiti kao svojevrstan, vrlo sažet, uvod u opće jezikoslovlje (s osobitim obzirom na hrvatski jezik). Budući da je posrijedi uvod u jednu znanost, u ovome slučaju u znanost o jeziku, uobičajeno je, barem u osnovnim crtama, odrediti njezin predmet. No taj je predmet jezik, i to u prvome redu naravni jezik, pa se dakle jezikoslovlje bavi proučavanjem naravnih jezičnih sustava. Ali da pojam jezika ne bi bio krivo shvaćen, Krstić navodi svoje prvo značenje riječi *jezik*, te kaže “da je jezik skup glasovnih tvorba (hrpica glasova, slogova i t. d.), koje imaju značenje, t. j. koje se mišlju vežu na doživljaje, predmete, ljude i pojave”,¹⁴ te tako shvaćen jezik, za razliku od onoga širega značenja, zove “glasovnim jezikom” i dodaje da se on sastoji “od takvih tvorbi, koje uvijek pokazuju dvie strane, koje su tako reći složene od tiela i duše: od *glasovnoga lika* i od *značenja* (smisla).”¹⁵ Na tu dvostranost jezičnih tvorba, tj. riječi, rečenica itd., upozorava Krstić i u drugim svojim radovima, primjerice u članku *Filozofija i jezik*, objavljenome godine 1944. u časopisu *Vienac*.¹⁶

Prema tome, neka se jezična tvorba, recimo riječ, ne može poistovjetiti, ili bolje reći svesti, samo na jednu stranu, recimo glasovnu, kao kada kažemo

¹² U nas je o Krstićevu poimanju jezika pisao Z. Posavac u članku *Razmišljanja uz novo čitanje Krstićevog eseja “Filozofija i jezik”* objavljenome u časopisu *Filozofska istraživanja*, god. 19., sv. 4., br. 75., Zagreb, 1999., str. 705.–729. O široku rasponu Krstićeva istraživačkoga rada, kao i o pojedinim njegovim doprinosima na različitim znanstvenim područjima vidi u knjizi *Zbornik radova o Krunu Krstiću*, Društvo zadarskih Arbanasa, Zadar, 1998. U *Zborniku* se nalazi i *Bibliografija Krunoslava Krstića*, koju je sastavio M. Švab (str. 87.–101.). Kratak se Krstićev životopis može naći u knjizi K. Krstić, *Doseljenje Arbanasa u Zadar*, Mjesna zajednica Arbanasi, Zadar, 1988. (*Bilješka o piscu*, str. 63.–64.), a nešto opširniji u nekrologu pod naslovom *U spomen Krunoslavu Krstiću*, što ga je objavio M. Švab u časopisu *Marulić* (god. XXI., br. 3., Zagreb, 1988., str. 316.–321.) pod pseudonimom I. Stattin. Tko se krije iza toga pseudonima, tj. tko je pisac spomenutoga nekrologa, usmeno mi je priopćio upravo pokojni Mladen Švab.

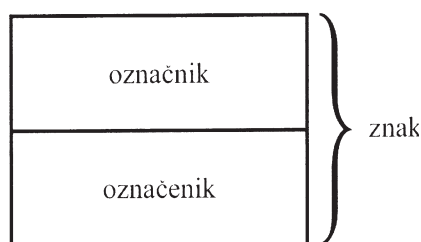
¹³ Vidi K. Krstić, *Razvoj i ustrojstvo hrvatskog jezika*, u zborniku *Znanje i radost*, knjiga treća, Naklada Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1944., str. 40.–45.

¹⁴ Vidi K. Krstić, *Tiello i duša jezika*, str. 346.

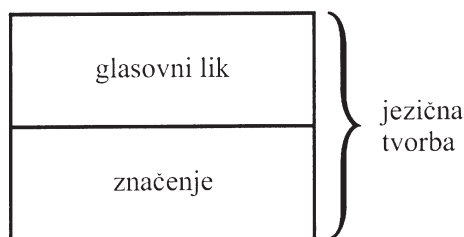
¹⁵ *Isto*, str. 347.

¹⁶ Vidi K. Krstić, *Filozofija i jezik*, u časopisu *Vienac*, god. XXXVI., br. 3., Zagreb, svibanj 1944., str. 53.

“to su samo prazne riječi”, misleći pritom da u njima nema nikakvih “misli”. Takvo lučenje “praznih riječi” s jedne strane i “pravih misli” s druge posljedica je neuočavanja činjenice da svaka “jezična tvorba” ima znakovni karakter. Jer, reći da svaka takva tvorba ima “dve strane”, glasovni lik i značenje, ne znači ništa drugo nego, premda to Krstić izriječkom ne kaže, definirati pojam znaka. Štoviše, i sam naslov članka – *Tijelo i duša jezika* – svojevrsna je metafora tako shvaćenoga znaka: glasovni lik kao da je tijelo, dakle nešto tvorno, a značenje kao da je duša, dakle nešto netvorno. Svi ti pojmovni parovi, glasovni lik i značenje, tijelo i duša, izvanja i unutarnja strana, itd. upućuju na to da Krstić shvaća znak kao dvostrani fenomen, koji, poput lista papira, ima lice i naličje, *signifiant* (označnik) i *signifié* (označenik). Dakako, taj je pojam znaka, usuprot tradicionalnomu srednjovjekovnomu poimanju znaka sažetomu u stavku *aliquid stat pro aliquo* (‘nešto stoji umjesto nekoga’), u suvremeno jezikoslovlje, pa i u suvremenu filozofiju, uveo Ferdinand de Saussure.¹⁷ Njegovo se pak poimanje znaka može ovako prikazati:

Zamijenimo li de Saussureovo nazivlje odnosnim Krstićevim nazivcima, dobit ćemo ovaj prikaz:

¹⁷ Potanje o tome vidi u F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, édition critique préparée par T. De Mauro, Payot, Paris, 1980., posebice str. 97.–103. i 155.–169. Isp. i F. de Saussure, *Tečaj opće lingvistike*, uvod i komentar T. De Mauro, prev. s francuskoga i talijanskoga V. Vinja, Artresor naklada – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2000., str. 121.–127. i 178.–190. O de Saussureovu pojmu znaka vidi i poglavlje *Nature of the Linguistic Sign* u knjizi R. Harris *Reading Saussure: A Critical Commentary on the Cours de linguistique générale*, Duckworth, London, 1987. (str. 55.–78.).

Krstić je naime očevidno poznavao de Saussureov *Cours de linguistique générale* (*Tečaj općega jezikoslovlja*), što se dakako vidi i po drugim njegovim uvidima, a ne samo po poimanju znaka.¹⁸ Štoviše, i ono šire značenje riječi *jezik*, kada jezik “znači svaki skup dogovornih znakova, s pomoću kojih se ljudi među sobom sporazumievaju”, zapravo je saussureovsko: naime to je opći pojam jezika kao sustava znakova, gdje označnik može biti bilo što tvarno, čemu je pridruženo kakvo značenje, određeni označenik (Krstić navodi primjer sporazumijevanja gluhoonijemih osoba pokretima ruku), dočim je “glasovni jezik”, recimo naš hrvatski jezik, samo poseban slučaj navedenoga općega pojma jezika. Takva je poopćidba, kao što je poznato, de Saussureu pružila mogućnost da zasnuje opću znanost o znakovima, koje bi onda lingvistika bila samo dio, naime semiologiju. Krstić semiologiju ne spominje, ali su mu ta dva značenja, te dvije razine u potpunosti jasne.

Odnos označnika i označenika: arbitrarnost znaka

Napokon, i činjenica da Krstić govori o “dogovornim znakovima”, upozorava na dobro poznavanje de Saussurea i uopće ženevske škole. Jer činjenica da su znakovi “dogovorni”, znači naime to da je onomu tko govori stanoviti jezik, značenje onoga što je izgovoreno – razumljivo. Razumljivo mu pak može biti stoga što mu je poznat propis kako se određenomu “glasovnomu liku” (tj. označniku) pridružuje neko “značenje” (tj. označenik). Ako toga propisa, kojim se inače pojedinci u određenoj govornoj zajednici služe, ne bi poznavao, za nj bi tada odnos “glasovnoga lika” i “značenja”, tj. označnika i označenika, bio proizvoljan.¹⁹ Time pak dospijevamo do poznata de Saussureova pojma arbitrarnosti znaka. Što upravo znači arbitrarnost znaka?

Arbitrarnost, jednostavno rečeno, znači da nijedna od dviju strana znaka ničim ne uvjetuje onu drugu. To je važno naglasiti jer se pojam arbitrarnosti, još od Platonova *Kratila*, često svodi na pojam puke (međuljudske) dogovorenosti, puke konvencionalnosti, koja se pak kadšto shvaća u svojoj skrajnjoj inačici. Pritom se spomenuti pojam arbitrarnosti svodi zapravo na vlastitu karikaturu, koja se obično očituje u stavku: ako je sveza između označnika i označenika arbitrarna, ili pak dogovorena, onda se mi možemo dogovoriti pa od danas stol nazivati recimo nožem. Dakako da je takvo naziranje de Saussureu bilo posve tuđe. Štoviše, za nj je spomenuta sveza, kada je jednom ustanovljena, ujedno i društveno uvjetovana, tj. od stanovite jezične zajednice prihvaćena, pa utoliko za pojedinca obvezujuća. Arbitrarnost

¹⁸ Za rečeno se Krstićevo poznavanje de Saussureova *Tečaja*, osim raščlambe pojedinih njegovih pogleda na jezik, može pružiti i jedan “tvaran dokaz”. Naime, u Krstićevoj se osobnoj knjižnici nalazio i jedan primjerak *Tečaja* od godine 1922., koji se danas čuva u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

¹⁹ Potanje o tome vidi u B. László, *Neka pitanja strojnoga razumijevanja prirodnoga jezika*, u knjizi: *Informacijske znanosti i znanje*, ur. S. Tkalac i M. Tuđman, Zavod za informacijske studije, Zagreb, 1990., str. 11.

znači samo to da nema ničega u označniku, primjerice u fonemnome nizu *canis*, ili u fonemnome nizu *dog*, što bi unaprijed upućivalo, dakle determiniralo pripadajući označenik, kao što, s druge strane, nema ničega u pojmu ‘četveronožna životinja koja je najbolji čovjekov prijatelj’ što bi unaprijed upućivalo, dakle determiniralo pripadajući označnik.

No to je upravo ono što kaže i sam Krstić: “Kada netko pred nama izgovori riječ *čelo*, naše uho čuje četiri glasa (č-e-l-o), a u isti tren mi zamišljamo i predočujemo jedan dio ljudske glave. Stranac, koji ne zna našega jezika, čuje samo četiri glasa, koje može – ako je dobro slušao – i ponoviti, ali on pri tome ništa određeno ne zamišlja. Može se dapače dogoditi, da čujući te glasove on pomisli na nešto sasvim drugo; tako će na pr. Talijan čuvši riječ *čelo* lako pomisliti na *nebo*, jer u talijanskom jeziku nebo se zove ‘cielo’ (čit. čelo).”²⁰ To je, sročeno na drugi način, ono što Hermogen kaže Sokratu u *Kratilu*, kada ga upozorava da Grci i barbari iste stvari nazivlju različitim imenima,²¹ a na što, usput rečeno, ne dobiva zadovoljavajući odgovor. Ako se hoće, pojam arbitrarnosti znaka objašnjava zapravo činjenicu raznolikosti ljudskih jezika, tj. samu mogućnost, upravo uvjet mogućnosti, za opstoj više uzajamno različitih jezičnih sustava. S druge strane, upravo taj pojam omogućuje i poopćidbu pojma znaka, kao i njegov prijenos na druga područja, recimo u teoriju književnosti, teoriju likovnih umjetnosti, teoriju glazbe, itd.

Pojam “smisaonoga prostora” riječi

Shvaćajući dakle znak kao stanovitu pridruženost označnika, glasovnoga lika, označeniku, značenju, a jezik kao sustav takvih pridruženosti, Krstić sada može reći da u jezikoslovlju “postoje dvije znanstvene grane, od kojih jedna proučava samo tielo jezika, a druga samo dušu jezika; to su nauka o glasovima (*fonetika*) i nauka o značenju (*semantika*)”.²² Budući da je taj pojam znaka zapravo ključan za ustroj ljudskoga jezika, Krstić svaku jezičnu razinu, od riječi do rečenice, a uvodi, usput rečeno – o čem ovdje ne mogu podrobije govoriti – i pojam nadrečenične cjeline, dakle onoga što zovemo diskursom ili besjedom, dosljedno shvaća kao znak, i to veće ili manje složenosti, i dosljedno svaku takvu tvorevinu analizira s izraznoga i sa sadržajnoga stajališta, dakle uvijek glasovni lik i pripadno mu značenje. Dakako, sami glasovi nisu znakovi, oni su razlikovne jedinice koje tvore označnik nekoga jezičnoga znaka, pa rasprava o, da tako kažem, čistoj glasovnoj strani vodi zapravo u opću fonetiku. Pritom treba napomenuti da je Krstić tadanja istraživanja u fonetici poznao vrlo dobro. Tomu u prilog govori i činjenica

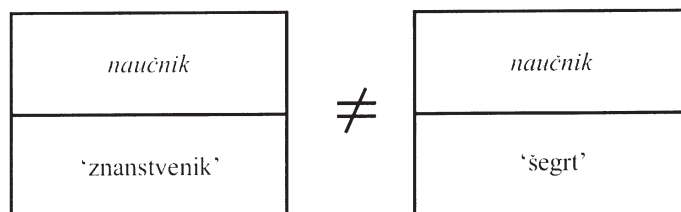
²⁰ Vidi K. Krstić, *Tielo i duša jezika*, str. 347.

²¹ Platon, *Kratil*, 385 e. Izvornik vidi u knjizi: *Platonis opera*, recognovit brevique adnotati-one critica instruxit Ioannes Burnet, I., Oxford University Press, Oxford, 1977., str. 176. Isp. također i hrvatski prijevod: Platon, *Kratil*, prev. D. Štambak, BiblioTEKA, sv. 1., Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1976., str. 22.

²² Vidi K. Krstić, *nav. dj.*, str. 347.

da je ljeti godine 1937. bio u Parizu, gdje je slušao predavanja poznatoga fonetika Pierrea Fouchéa (1891.–1967.),²³ profesora na Sorbonnei od 1931. i ravnatelja Instituta za fonetiku. K tomu, u školnoj je godini 1938./1939. boravio na Sorbonnei i na Collège de France, gdje je, osim filozofije i psihologije, slušao i lingvistiku.²⁴ Ne treba međutim zaboraviti ni na njegovo druženje s nedavno preminulim Petrom Guberinom, našim istaknutim jezikoslovom, čovjekom za kojega se obično kaže da je, kao nastavljajući ženevske škole, donio strukturalnu lingvistiku u Hrvatsku.

No kao što dakle razmatranje same glasovne ili izrazne strane znaka, kada je riječ o naravnim jezicima, vodi u opću fonetiku, te na taj način pripada takoreći jezikoslovlju u užem smislu, postavlja se pitanje što bi značilo proučavati samu znadžbenu ili sadržajnu stranu znaka, i kamo bi takvo istraživanje moglo odvesti. Godine 1941. Krstić je u *Novome listu* objavio članak pod naslovom *Smisaoni prostor riječi*, u kojem pokušava upozoriti na različita značenja koja pojedine riječi imaju u hrvatskome i u srpskome jeziku, dakle na slučaj kada prividno “ista” riječ, ima u hrvatskome jedno, a u srpskome drugo značenje, recimo riječ *naučnik*, koja u srpskome znači ‘znanstvenik’, a u hrvatskome ‘šegrt’. Dosljedno bismo dakako morali reći, uzimajući u obzir izloženi Krstićev nauk, da je posrijedi zapravo samo isti glasovni lik, dakle isti označnik, jer znak je po definiciji jednak kojemu drugomu znaku onda i samo onda kada im se poklapaju i označnik i označenik. Stoga bismo spomenutu nejednakost mogli ovako prikazati:

Krstić međutim u spomenutom članku još ne razvija svoju “teoriju znaka”, ali da bi ipak svoja razmatranja što bolje utemeljio, navodi sljedeće: “U svakom jeziku pojedine riječi i izrazi imaju svoj smisaoni prostor. Pod smisaonim prostorom podrazumijevamo skup onih značenja, koja riječ u sebi krije, sve one upotrebne vrijednosti, koje ta riječ može postići kad jezikom očitujemo misli.”²⁵ I zatim Krstić razlikuje riječi kojima je smisaoni prostor uzak i točno ograničen, kao što je recimo riječ *sjedalica*, od onih riječi koje u različitim sklopovima, danas bismo rekli u različitim okolinama,

²³ Vidi I. Statti [tj. M. Švab], *nav. dj.*, str. 317.

²⁴ Vidi *Bilješku o piscu* u spomenutoj knjizi K. Krstić, *Doseljenje Arbanasa u Zadar*, str. 63.

²⁵ Vidi K. Krstić, *Smisaoni prostor riječi*, u listu *Novi list*, god. I., br. 39., Zagreb, 7. lipnja 1941., str. 15.

poprimaju “različite smislene vrijednosti”,²⁶ kao što je recimo riječ *srce*. Pritom treba napomenuti da Krstić, raščlanjujući različita značenja riječi *srce*, smješta tu riječ upravo u različite okoline, u različita surječja ili kontekste. Tako recimo u izričaju *u srcu našega grada* riječ *srce* znači ‘središte’, u rečenici *on ima dobro srce* riječ *srce* znači ‘čud’, u rečenici *nemam srca da to učinim* riječ *srce* znači ‘hrabrost’, dočim u svezi *srce moje* riječ *srce* znači ‘mila osoba’. Prepoznatljivo je naravno da je posrijedi način kojim smo na početku ovoga priloga analizirali i samu riječ *jezik*, tj. pustili smo ju u porabu, smjestili smo ju u različite (Krstićeve) rečenice i zatim iz okoline odčitali značenje. Moglo bi se stoga reći da smo sam Krstićev pojam jezika analizirali na krstićevski način.

To što Krstić zove smisaonim prostorom neke riječi, danas se obično nazivlje njezinim znadžbenim ili semantičnim poljem. Teorija znadžbenih polja određene riječi, *Wortfeldtheorie*, nastala je tridesetih godina dvadesetoga stoljeća, a njome se je posebno bavio Jost Trier. Premda je godine 1971. objavljen u Moutonu izbor njegovih radova pod naslovom *Aufsätze und Vorträge zur Wortfeldtheorie*, njegova poznata rana rasprava, objavljena godine 1931., ima naslov *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*. Vrijedno je spomenuti i njegov članak *Das sprachliche Feld*, objavljen godine 1934. u *Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung*, gdje se javlja i pojam *Bedeutungsfeld*.²⁷

Da je Krstić poznao tzv. jezikoslovnu semantiku, te da se je njome podosta i bavio, ne pokazuje samo taj *Sinnbezirk*, tj. Krstićev *smisaoni prostor*, nego se to može vidjeti i po nekim Krstićevim razmišljanjima u pozadini kojih stoje istraživanja jednoga drugoga predstavnika jezikoslovne semantike, inače po struci psihologa, Karla Bühlera, iznesena u njegovoj knjizi *Sprachtheorie*, koja je objavljena godine 1934. No raspravljanje bi o tome prešlo okvire ovoga priloga.

Pragmatična teorija značenja

Pojam smisaonoga prostora riječi omogućuje Krstiću kako raščlambu sadržajne, dakle znadžbene strane znaka, tako i primjenu te analize na hrvatsko–srpske jezične odnose. Napokon, taj mu pojam pruža moćno oružje pri razmatranju standardoloških problema hrvatskoga jezika. Tako primjerice u članku *Hrvatske zamjene za riječ “kultura” (prilog pohrvaćivanju tudica)*, objavljenome u listu *Hrvatski narod* godine 1942., Krstić razmatra na koji se sve način na hrvatski može prevesti riječ *kultura*. Premda se naoko čini da je posrijedi tek savjetodavni tekst, samo doprinos kulturi hrvatskoga književnoga jezika, u pitanju je znatno dublja analiza. Naime nakon što je obraz-

²⁶ Isto.

²⁷ Članak je dostupan i u knjizi *Aspekte der Semantik: zu ihrer Theorie und Geschichte 1662 – 1970*, herausgegeben von L. Antal, Athenäum, Frankfurt am Main, 1972.

ložio etimologiju riječi *kultura* i naveo sva njezina značenja u latinskome jeziku, kao i značenja glagola *colere*, Krstić kaže sljedeće: “Nažalost se ta riječ na hrvatski ponajviše prevodi u uskom duhu jezičnoga materijalizma, t. j. po predpostavci, da uvijek jednoj tudjici odgovara jedna jedina narodna riječ.”²⁸ Ta je jedna riječ kojom se prevodi riječ *kultura*, po Krstićevu mišljenju, u to vrijeme riječ *uljudba*. Nakon što je pokazao da je riječju *uljudba* bolje prevoditi riječ *civilizacija*, Krstić analizira “smisaoni prostor” riječi *kultura*, stavljajući je dakako u različite okoline, dakle u različite izričaje, te ustvrđuje da se riječ *kultura* u različitim kontekstima može prevoditi ovim hrvatskim riječima ili svezama: *prosvjeta*, *prosvijećenost*, *napredak*, *naprednost*, *duhovno stanje*, *duhovna razina*, *naobrazba*, *učenost*, *obrazovanost*, *znanje*, *sposobnost*, *uglađenost*, *uljudnost*, *otmjenoost*, *skladnost*, *odgoj*, *odgojenost*, *plemenitost*, *oplemenjenost*, *produhovljenost*, a napokon i u izvornu značenju kao *uzgoj*, *uzgajanje*, *gojenje*, *sađenje*, *uzgajalište*, *rasadište*, *rasad* i *sad*. Pritom Krstić dodaje da će sigurno biti i takvih sveza, dotično izričaja, u kojima se riječ *kultura* neće moći zamijeniti ni s jednom hrvatskom riječju, a kao primjer navodi upravo porabu riječi *kultura* u filozofiji.

Pošto je tako opisao porabu riječi *kultura*, tj. popisao skup svih njezinih značenja, Krstić zaključuje ovako: “Najvrjednija je možda za ljubitelja jezične čistoće spoznaja, da se o riječi kao riječi – samostalnoj i osamljenoj – ne mogu stvarati konačne odluke. Riječ je samostalna jedinica samo za nauku o oblicima (morfologiju), inače je ona *upotrebna tvar*, koja svoju vrijednost crpe iz okoline, u kojoj se nalazi, iz žive rečenice i svih prilika, koje uvjetuju i prate jezično izražavanje.”²⁹ Ne samo što u tome stavku Krstić upozorava na još jednu osobinu znaka, naime na činjenicu da on ima određenu porabnu vrijednost, uvodeći time u razmišljanja o jeziku ono što se od Charlesa Sandersa Peircea pa do Krstićeva suvremenika Charlesa Morrisa zove jezičnom pragmatikom, nego se slobodno može reći da navedeni stavak u sebi sadržava, na osobit način sročenu, pragmatičnu teoriju značenja.

Za tu teoriju značenje nije nešto supstancijalno, takoreći stanovit komad nečega, koji bi se onda mogao izricati različitim riječima u različitim jezicima, ali u svakome samo jednom riječju – to bi bio taj jezični materijalizam, kako ga zove Krstić – nego je značenje cjelokupnost svih mogućih poraba.³⁰ Jer, mogli bismo se zapitati: što uopće znači kada se kaže što nešto znači? Za spomenutu je teoriju pitanje *Što određena riječ znači?*, jednakovrijedno pitanju *U kojim se okolinama određena riječ može rabiti?* Popisati sve takve porabe znači podastrijeti značenje stanovite riječi, a time ujedno odrediti i pravilo na što se sve dotična riječ može primijeniti. Opisi se pak takvih poraba, dakako ne samo poraba riječi, mogu prema načelu sličnosti

²⁸ Vidi K. Krstić, *Hrvatske zamjene za riječ “kultura” (prilog pohrvaćivanju tudica)*, u listu *Hrvatski narod*, god. IV., br. 359., Zagreb, 22. veljače 1942., str. 11.

²⁹ *Isto*.

³⁰ Vidi B. László, *nav. dj.*, str. 19.

okupiti u porabne razrede, u razrede koji sadržavaju uzajamno nalične porabe. To je ono čemu je sredinom tridesetih godina dvadesetoga stoljeća u Cambridgeu svoja filozofska nastojanja sve to više usmjeravao Ludwig Wittgenstein, nazvavši te porabne razrede jezičnim igrama. Pritom valja uočiti da za Wittgensteina ne postoji jezična igra kao takva, platonovski rečeno – jezična igra sama, nego upravo množina, dakle pluralitet jezičnih igara.³¹

Prema Hjelmsevljevu poimanju znaka

Dakako da pragmatična teorija značenja ima dalekosežne posljedice kako za teoriju prevođenja, tako i za leksikografiju. No ona Krstiću omogućuje – zapravo mu to omogućuje pojam “smisaonoga prostora” riječi, koji se može uspostaviti analizom porabe dotične riječi u različitim okolinama – uvođenje pojma smislene ili semantične jedinice. Taj se je pojam pojavio u već spomenutom članku *Filozofija i jezik*, u kojem Krstić raspravlja o odnosu između mišljenja i jezika, između misli i riječi, te pokušava, usuprot tradicionalnomu, kako ga zove, glotomorfizmu mišljenja, dakle nazoru prema kojem mišljenje uvjetuje jezik, suprotstaviti ideomorfizam jezika, tj. nazor prema kojem jezik uvjetuje mišljenje.

Nakon što je ukratko prikazao različite pristupe te ujedno različite odgovore na spomenuto pitanje u povijesti filozofije, Krstić kaže sljedeće: “Ograničenim brojem jezičnih sredstava nepregledno je polje naših doživljaja razsječeno na ograničen broj smislenih (semantičkih) jedinica.”³² I zatim pokušava analizirati pojedine “izolate smisla”, kako ih zove, pri čem se posebice zadržava na riječima za boje. Treba pripomenuti da pojam semantične jedinice, dakle najmanje znadžbene jedinice, najmanje jedinice sadržajne strane znaka, u jezikoslovlju nije općenito prihvaćen. Taj pojam, pojam semantema, pretpostavlja razdiobu označenika na jedinice kojima ništa ne odgovara na strani označnika, ali se zato susreću u sadržaju drugih značajljivih jedinica, dakle morfema. Slično se tako označnik može podijeliti na najmanje razlikovne jedinice, tj. foneme, kojima ništa ne odgovara na strani označenika, ali se zato susreću u izrazu drugih morfema. Ta se razdioba označenika na semanteme zove trećom jezičnom artikulacijom, ili trećom jezičnom raščlanom, a njezinu izvedbu primjerice u nas smatra mogućom Radoslav Katičić.³³

Međutim pojam najmanje jedinice značenja omogućuje Krstiću da produbi sam pojam znaka. Naime, razlikujući nepregledno, upravo beskonačno,

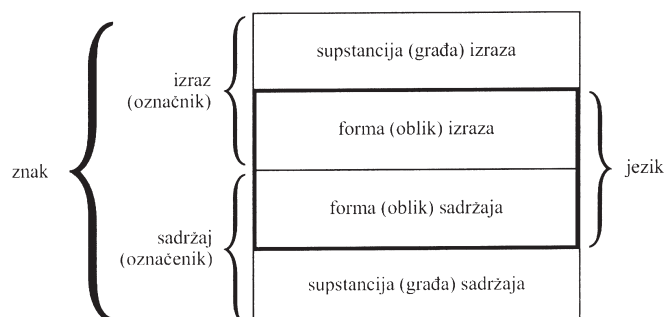
³¹ Vidi L. Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*, Werkausgabe in 8 Bänden, Band 1: *Tractatus logico-philosophicus. Tagebücher 1914–1916. Philosophische Untersuchungen*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1984. Isp. i L. Wittgenstein, *Filozofijska istraživanja*, prev. I. Mikecin, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998.

³² Vidi K. Krstić, *Filozofija i jezik*, str. 54.

³³ Vidi o tome pitanje u R. Katičić, *Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1967., str. 20.

“polje naših doživljaja” od ograničenoga broja “smislenih jedinica”, kojima to polje zapravo ustrojavamo, tj. činimo od kaotične doživljajne struje smisleni ustroj, Krstić se kreće u smjeru nečega što sam možda, barem u to vrijeme, nije uspio domisliti, ili dokraja izreći, ali na pragu čega je očevidno bio. Godine 1943., kojih desetak mjeseci prije navedenoga Krstićeva članka, u Kopenhagenu je Louis Hjelmslev, najistaknutiji predstavnik danske jezikoslovne škole – glosematike, objavio knjigu pod naslovom *Prolegomena teoriji jezika*, u kojoj je, zasnovana na čvrstim temeljima, strogo izvedena jedna od, po mišljenju mnogih koji se bave jezikom, najzanimljivijih jezičnih teorija u povijesti jezikoslovlja. U toj je knjizi, kao što je poznato, Hjelmslev iznio, među ostalim, i svoju osebujnu teoriju znaka.³⁴

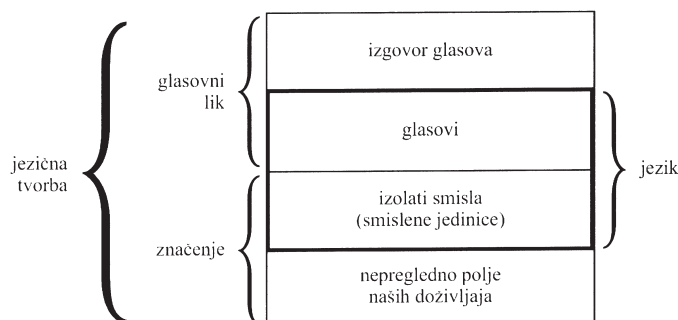
Hjelmslev prihvaća de Saussureov pojam znaka kao dvostranoga fenomena, koji ima označnik ili izraz, i označenik ili sadržaj, ali na svakoj strani razlikuje još po dvije razine, razinu forme ili oblika, i razinu supstancije ili građe. Na taj način znak postaje četverostruki fenomen, koji se sastoji od supstancije i forme izraza, te od supstancije i forme sadržaja. Pritom određena uzajamna pridruženost dvaju oblika, oblika izraza i oblika sadržaja, pridruženost u smislu onoga što Hjelmslev zove interdependencijom ili međuzavisnošću, pripada upravo određenomu jeziku, čineći ga tako tim i takvim sustavom znakova, zapravo sustavom odnosa između oblika izraza i oblika sadržaja. Proučavanje pak tih odnosa, prema Hjelmslevljevu mišljenju, zadaća je jezikoslovlja. Spomenuto se Hjelmslevljevo poimanje znaka može ovako prikazati:

Ono što Krstić zove “nepreglednim poljem naših doživljaja”, spadalo bi, hjelmslevljeviski rečeno, u supstanciju sadržaja. To je naime takoreći sirova građa, koja svoju smislenost dobiva u formi sadržaja pojedinoga jezika, dakle u Krstićevim “semantičkim jedinicama”, tj. u “izolatima smisla”. Što

³⁴ Vidi L. Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, translated by F. J. Whitfield, The University of Wisconsin Press, Madison, Milwaukee, and London, 1969. Isp. i L. Hjelmslev, *Prolegomena teoriji jezika*, prev. A. Stamać, BibliotekaTeka, Grafički zavod hrvatske, Zagreb, 1980.

se tiče izraza, dakle označnika, Hjelmslev razlikuje također sirovu građu, načelno beskonačni glasovni kontinuum, koji zove supstancijom izraza, od određenoga broja razlikovnih jedinica, tj. fonema, koje rabi pojedini jezik, i koje su pridružene formi sadržaja. Premda o takvoj razdiobi na razini izraza Krstić izravno ne govori, stanovit se nagovještaj slična razumijevanja ipak nalazi u članku *Tielo i duša jezika*, i to u poglavlju *Glasovi*, gdje se može pokazati da je razlikovao pojam glasa, dakle zbiljnoga govornoga ostvaraja, od pojma fonema, dakle razlikovne jedinice, kao kada primjerice kaže: “Glas, koji mi bilježimo jednim slovom, nije u svim riečima podpuno jednak; njegov izgovor često ovisi o glasovima, koji se nalaze u njegovoj blizini [...]”.³⁵ Stoga bismo, uza sav oprez i sa sviješću da u Krstića ne nailazimo na sustavnu razradu hjelmslevljevskoga pojma znaka, mogli pojedine njegove naznake koje upućuju na slično razmišljanje, povezati u jednu smislenu cjelinu, te ih pokušati prikazati na hjelmslevljevski način. Taj bi prikaz, *mutatis mutandis*, izgledao ovako:

Neznakovne jedinice obiju razina, dakle razlikovne jedinice na izraznoj razini i znadžbene jedinice na sadržajnoj razini, od kojih se znakovi upravo sastoje, Hjelmslev zove jednom riječju, koja u današnje vrijeme, dospjevši do nas preko francuskih teoretika diskursa, bilježi visoku porabnu čestotu, a da se pritom uglavnom zaboravilo na njezino podrijetlo: zove ih naime figurama. Figura ima razmjerno malen broj, posebice na izraznoj razini, ali i onih na sadržajnoj, uzme li se u obzir beskonačni kontinuum svega što jest, tj. zbiljnoga i doživljajjnoga svijeta. A to je upravo u skladu s onim što kaže i Krstić: “Broj je i doseg jezičnih sredstava prema broju i dosegu neposrednih doživljaja razmjerno vrlo malen.”³⁶ Takvo pak poimanje znaka omogućuje Hjelmslevu da jezik odredi ne samo kao sustav znakova, nego prije svega kao sustav figura, kojima se je moguće “služiti” pri tvorbi novih znakova.³⁷ Treba napokon spomenuti, kao zanimljivu podudarnost, da se pri objašnja-

³⁵ Vidi K. Krstić, *Tielo i duša jezika*, str. 347.

³⁶ Vidi K. Krstić, *Filozofija i jezik*, str. 53.

³⁷ Vidi L. Hjelmslev, *nav. dj.*, str. 50.

vanju razlike između forme i supstancije sadržaja i Hjelmslev, kao i Krstić, služi analizom riječi za boje u različitim jezicima.

Pojam “semantičke jedinice”, toga “izolata smisla”, omogućuje potom Krstiću ne samo da strogo pokaže što upravo znači ideomorfizam jezika, nego i da tako shvaćen odnos između jezika i mišljenja primijeni u tumačenju pojedinih filozofskih pojmova i stajališta razvijenih tečajem povijesti filozofije. Tako primjerice kaže: “Zamislimo samo, kako je različitu filozofijsku sudbinu doživio termin *ideja* (na pr. samo u Platonovoj, Lockeovoj i Hegelovoj filozofiji), pa opet nema sumnje, da je svako filozofijsko izlaganje pojma ‘ideje’ bilo ukorijenjeno u njezinim semantičnim praviednostima.”³⁸ Na kraju dodaje da bi i za hrvatsku filozofiju bilo od goleme koristi “da se u pokladu hrvatskoga jezika iztraže posebne vrednote (rječničke i strukturne), koje su sposobne za filozofijsko izkorištavanje”.³⁹

Krstićevo shvaćanje filozofije jezika

U zaglavlju treba istaknuti da se Krstićevo poimanje jezika može promatrati na nekoliko razina. Prije svega, Krstić se je bavio jezikoslovnim pitanjima, i to kako posebnim pitanjima hrvatskoga jezika, njegove povijesti i njegove standardizacije, tako i općim jezikoslovnim pitanjima, koja se tiču svih naravnih (jezičnih) sustava. Štoviše, ta je istraživanja, barem načelno, pomoću de Saussureova pojma znaka, širio i izvan uskih granica jezikoslovlja. Može se također lako pokazati da je dobro poznao njemu suvremene smjerove u jezikoslovlju, primjerice zasade de Saussureove lingvistike i općenito ženevske škole, jezikoslovnu semantiku tridesetih godina dvadesetoga stoljeća, osobito Josta Triera i Karla Bühlera, a to je onaj pristup koji vodi do jednoga Ullmanna, da mu je bila poznata tzv. Sapir–Whorfova teorija, kao i radovi pripadnika praškoga lingvističkoga kruga, koji su tridesetih godina po prvi put, posebice Bohuslav Havránek, započeli proučavati književni, tj. standardni jezik.⁴⁰ To mu je poznavanje suvremenoga jezikoslovlja omogućilo da fenomenu jezika pristupi sa strukturalnoga stajališta, da niz jezičnih pitanja u tome duhu preispita, a posebice pojam književnoga jezika, te da upozori na osobite odnose koji vladaju na pojedinim jezičnim razinama, primjerice na odnose između riječi, rečenice i nadrečenične cjeline.

Međutim, premda bi već i taj Krstićev prinos s jezikoslovnoga stajališta bio znan, on još uvijek ne bi imao pravu filozofsku vrijednost. No poraba

³⁸ Vidi K. Krstić, *Filozofija i jezik*, str. 57.

³⁹ *Isto*, str. 59.

⁴⁰ O tome, a napose o Bohuslavu Havráneku, vidi poglavlje *The Standard Language and the Aesthetic Function of Language* u knjizi Josefa Vacheka *The Linguistic School of Prague: An Introduction to Its Theory and Practice*, Indiana University Press, Bloomington – London, 1966. (str. 96.–100.). Poznavanje Sapir–Whorfove teorije i praškoga lingvističkoga kruga dvije su važne činjenice koje se mogu iščitati iz Krstićevih članaka o jeziku. O njima se međutim u ovome prilogu nije moglo potanje raspravljati.

pa i daljnja razrada pojma znaka, pozornost koju je posvećivao analizi njegove sadržajne strane, posebice “smislaonoga prostora” riječi, uvođenje pojma “smislene jedinice”, kao i razrada pragmatične teorije značenja, obilježavaju istom Krstića kao čovjeka koji se je bavio i filozofijom jezika. K tomu valja pridodati i bavljenje nekim, da tako kažem, “klasičnim” problemima filozofije jezika, kao što je pitanje postanka jezika i jezika, zatim jezične tipologije, uzajamnih jezičnih veza, razrade jezičnih univerzalija, potom problem odnosa mišljenja i jezika, kao i pitanje, koje već spada u tradicionalnu metafiziku, u kojem se smislu, kada se govori o postanku jezika, može pretpostaviti opstoj čovjeka bez jezika (na što recimo Krstić odgovara da nije moguće). Svemu se tomu, dakako, ovdje nije mogla posvetiti veća pozornost.

Ipak, kada bi tko god smatrao da je time što je prikazao spomenuta Krstićeva razmatranja, uvrstivši ga tako u red onih mislitelja koji su se bavili filozofijom jezika, ujedno pokazao i pravu ili čak najvišu vrijednost Krstićevih filozofskih nastojanja, taj još uvijek ne bi, barem po mome mišljenju, iznio temeljni Krstićev prinos hrvatskoj filozofiji. Naime, za Krstića jezik nije tek jedan predmet, ako se hoće jedan fenomen, kojim se onda filozofsko mišljenje može ili ne mora baviti, kao što ni filozofija jezika, u skladu s rečenim, nije samo jedan dio filozofije, jedna njezina struka, poput recimo filozofije prirode, filozofije prava, itd. Dakako, i takva su proučavanja vrijedna i poželjno je njima se baviti. Međutim, za Krstića je jezična analiza, upravo raščlamba njegove sadržajne strane, razgloba njegove znadzbene razine na “smislene jedinice” zapravo preduvjet svake filozofske struke, recimo filozofije prirode, filozofije prava, itd. Time jezik, i dosljedno filozofija jezika, zadobiva središnje, upravo stožerno mjesto u cjelokupnome filozofiranju, ili, strože rečeno, tako shvaćena filozofija jezika postaje zapravo uvjetom mogućnosti svakoga zamišljivoga filozofiranja. Ona postaje, moglo bi reći, svojevrsna “metoda”, upravo pristup svim filozofskim problemima. Za Krstića naime, slikovito rečeno, filozofija nije neka lijepa zgrada, u kojoj recimo na petome katu “stanuje” filozofija jezika, na šestome filozofija prirode, a u potkrovlju recimo ontologija. Prihvatimo li međutim da filozofija uopće jest neka zgrada, tada bismo mogli reći da je za Krstića filozofija jezika dizalo kojim se pojedini katovi u toj zgradi obilaze.

Takvo shvaćanje filozofije jezika približuje Krstića nečemu što se danas katkada zove, u razlici spram filozofije jezika, jezičnom filozofijom (*linguistic philosophy*).⁴¹ Ona je rođena u Oxfordu, negdje između godine 1936. i početka Drugoga svjetskoga rata, i to na filozofskim sastancima što su se održavali u prostorijama Isaiahe Berlina na učilištu All Souls, gdje je pod duhovnim vodstvom Johna L. Austina nastajalo ono što danas zovemo

⁴¹ O razlici između *philosophy of language* i *linguistic philosophy* vidi u I. E. Mackenzie, *Introduction to Linguistic Philosophy*, SAGE Publications, Thousand Oaks – London – New Delhi, 1997.

“oxfordskom školom” ili “filozofijom običnoga jezika”. Krstić dakako ta nastojanja tada nije mogao poznavati. Glavni su radovi spomenute škole objavljeni nakon Drugoga svjetskoga rata. No upravo nakon Drugoga svjetskoga rata Krstić više nije objavio nijedan članak iz filozofije jezika. I to je uistinu velika šteta. Ne samo za Krstića kao čovjeka, ne samo za razvoj njegova mišljenja, nego jednako tako i za sudobnu hrvatsku filozofiju.

No nedostatak jedne cjelovite Krstićeve rasprave koja bi sustavno iznijela njegove poglede na filozofiju jezika, pa i na filozofiju uopće, postavlja pred nas zadaću da tu cjelinu pokušamo nekako uspostaviti, da na osnovi manjih ili većih članaka, raspršenih diljem različitih listova i časopisa, pokušamo rekonstruirati Krstićev nauk u cjelini. To je dakako zahtjevan i naporan posao. Kao sastaviti cijeli mozaik imajući na raspolaganju tek nekoliko kamenčića. Ali nam, s druge strane, upravo taj napor rekonstrukcije omogućuje da u Krstiću vidimo preteču jezične filozofije u Hrvatskoj.⁴²

Bibliografija

1. Akmajian, Adrian ; Demers, Richard A. ; Farmer, Ann K. ; Harnish, Robert M. *Linguistics : an introduction to language and communication*. 4. ed. Cambridge, Massachusetts ; London, England : The MIT Press, 1995. [Drugi otisak. 1997.]
2. Albrecht, Erhard. *Sprachphilosophie*. Berlin : Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1991.
3. Aristotel. *Aristotelis Metaphysica / recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. Jaeger*. Oxonii : E typographeo Clarendoniano, 1957. [Pretisak. 1978.] [Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis.]
4. *Aspekte der Semantik : zu ihrer Theorie und Geschichte 1662 – 1970 / herausgegeben von Laszlo Antal ; [übersetzt von Veronika Elroich , Cosima Kuci-Venegas]*. Frankfurt am Main : Athenäum, 1972.
5. Beaugrande, Robert de. *Linguistic theory : the discourse of fundamental works*. London ; New York : Longman, 1991. [Drugi otisak. 1993.] [Longman linguistics library.]
6. Brozović, Dalibor. *Standardni jezik : teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb : Matica hrvatska, 1970.
7. Crystal, David. *A dictionary of linguistics and phonetics*. 4. ed. Oxford : Blackwell Publishers, 1997.

⁴² Izrečeni je zaključak – o potrebi rekonstrukcije Krstićeva nauka u cjelini – donesen naravno na temelju onoga što je za života Krstić o jeziku objavio. No spomenuti će zahtjev možda biti potrebno, barem do neke mjere, izmijeniti. Naime, nedavno sam imao priliku prolistati, doduše necjelovito očuvanu, Krstićevu ostavštinu. To su mi omogućile gospođe Nela Krstić i Vjera Knežević, kćeri pokojnoga Kruna Krstića, na čem im se ovom prigodom najsrdačnije zahvaljujem. Na osnovi površnoga listanja ne mogu se dakako donositi veliki zaključci. Moguće je tek ustvrditi da su posrijedi raznovrsne bilješke. Ipak, nije nemoguće da se među njima nađe i kakva veća rasprava koja bi se ticala filozofije jezika. U tome bi slučaju, dakako, pitanje rekonstrukcije moralo biti ponovno razmotreno, a Krstićev nauk u cjelini propitan sa stajališta možebitnih novih spoznaja.

8. Eco, Umberto. *A theory of semiotics*. Bloomington : Indiana University Press, 1976. [Advances in semiotics.]
9. Eco, Umberto. *Semiotics and the philosophy of language*. London : Macmillan Press, 1984.
10. *Essays on J. L. Austin* / by Sir Isaiah Berlin , L. W. Ferguson , D. F. Pears , G. Pitcher , J. R. Searle , P. F. Strawson , G. J. Warnock. Oxford : At the Clarendon Press, 1973.
11. Finch, Geoffrey. *Linguistic terms and concepts*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire ; London : Macmillan Press Ltd, 2000.
12. Harris, Roy. *Reading Saussure : a critical commentary on the Cours de linguistique générale*. London : Duckworth, 1987.
13. Hjelmslev, Louis. *Prolegomena to a theory of language* / translated by Francis J. Whitfield. Madison ; Milwaukee ; London : The University of Wisconsin Press, 1969.
14. Hjelmslev, Louis. *Prolegomena teoriji jezika* / prijevod Ante Stamać ; predgovor Mirko Peti. Zagreb : GZH, 1980. BibliotekaTeka.
15. Ivić, Milka. *Pravci u lingvistici*. 4. izd. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1978.
16. Jakobson, Roman ; Halle, Moris. *Fundamentals of language* / by Roman Jakobson and Morris Halle. 's-Gravenhage : Mouton & Co, 1956. [Janua linguarum. Studia memoriae Nicolai van Wijk dedicata ; nr. 1.]
17. Jakobson, Roman ; Halle, Moris. *Temelji jezika* / [preveli Ivan Martinčić , Ante Stamać ; izrada kazalâ Ivan Martinčić]. Zagreb : Globus, 1988. [Biblioteka Theoria universalis ; knj. 1.]
18. Katičić, Radoslav. *Danska strukturalistička škola (glosematika)*. // *Suvremena lingvistika*. (1963), br. 2 ; str. 64 – 82.
19. Katičić, Radoslav. *Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, 1967. [Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu.]
20. Katičić, Radoslav. *Jezikoslovni ogledi*. Zagreb : Školska knjiga, 1971.
21. Krstić, Kruno. *Hrvatski književni jezik*. // *Obzor*. God. 80 (1940), br. 51 (2. ožujka) ; str. 1 – 2.
22. Krstić, Kruno. *Razlika između hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika : uz članak prof. Jere Grškovića*. // *Jutarnji list*. God. 30 (1941), br. 10441 (16. veljače) ; str. 18 – 19.
23. [Krstić, Kruno.] *Razlika između hrvatskog i srpskog književnog jezika*. // *Jutarnji list*. God. 30 (1941), br. 10443 (18. veljače) ; str. 13.
24. Krstić, Kruno. *Hrvatsko jezično zakonodavstvo*. // *Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta*. God. 3 (1941), br. 77 (30. travnja) ; str. 11.
25. Krstić, Kruno. *Pitanje hrvatskog rječnika*. // *Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta*. God. 3 (1941), br. 84 (7. svibnja) ; str. 8.
26. [Krstić, Kruno.] »*Hrvatski jezik*« : povodom predavanja dra K. Krstića na Zagrebačkoj radiopostaji. // *Novi list*. God. 1 (1941), br. 17 (15. svibnja) ; str. 13.
27. Krstić, Kruno. *Čistoća i preporod jezika*. // *Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta*. God. 3 (1941), br. 99 (22. svibnja) ; str. 5.
28. Krstić, Kruno. *Smisaoni prostor riječi*. // *Novi list*. God. 1 (1941), br. 39 (7. lipnja) ; str. 15.

29. Krstić, Kruno. *Načela Pokreta za hrvatski književni jezik*. // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 3 (1941), br. 115 (9. lipnja) ; str. 15.
30. Krstić, Kruno. *Bogatstvo jezika*. // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 3 (1941), br. 147 (11. srpnja) ; str. 9.
31. Krstić, Kruno. *Narodni govor i književni jezik*. // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 3 (1941), br. 175 (8. kolovoza) ; str. 9.
32. Krstić, Kruno. *Zakon i red u jeziku : pitanje pravopisa*. // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 3 (1941), br. 267 (9. studenoga) ; str. 12.
33. Krstić, Kruno. *Jezik i život*. // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 3 (1941), br. 280 (22. studenoga) ; str. 8.
34. Krstić, Kruno. *Hrvatske zamjene za riječ »kultura« (prilog pohrvaćivanju tudica)*. // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 4 (1942), br. 359 (22. veljače) ; str. 11.
35. Krstić, Kruno. *Jedno stoljeće jezika : prilikom stogodišnjice Mažuranić-Užarevićeva rječnika (1842.)*. // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 4 (1942), br. 428 (17. svibnja) ; str. 5.
36. Krstić, Kruno. *Pitanje srbizama*. // Alma mater Croatica : glasnik Hrvatskog sveučilišnog društva. God. 5 (1942), br. 8 – 9 (travanj – svibanj) ; str. 296 – 299.
37. [Krstić, Kruno.] *Razvitak hrvatskog književnog jezika : predavanje dra Krunoslava Krstića*. // Nova Hrvatska. God. 2 (1942), br. 160 (11. srpnja) ; str. 8.
38. Krstić, Kruno. *Povijesni put hrvatskoga književnog jezika*. // Hrvatska revija. God. 15 (1942), br. 8 (kolovoz) ; str. 412 – 420.
39. Krstić, Kruno. *Istina i stvarnost*. // Hrvatska smotra. God. 11 (1943), br. 1 (siječanj) ; str. 11 – 27.
40. Krstić, Kruno. *Pismenost*. // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 5 (1943), br. 773 (6. srpnja) ; str. 6.
41. Krstić, Kruno. *Povijesni lik fra Andrije Kačića : (prigodom izdavanja Kačićevih djela u zbirci »Stari pisci hrvatski«)*. // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 5 (1943), br. 778 (11. srpnja) ; str. 7.
42. Krstić, Kruno. *Zamjenjivanje tudjica*. // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 5 (1943), br. 810 (16. kolovoza) ; str. 4.
43. Krstić, Kruno. *Tielo i duša jezika*. // Znanje i radost : enciklopedijski zbornik / [glavni urednik Ivo Horvat]. Zagreb : Naklada Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda, 1943. Knj. 2. Str. 345 – 354.
44. Krstić, Kruno. *Filozofija i jezik*. // Vienac : mjesečnik HIBZ-a. God. 36 (1944), br. 3 (svibanj) ; str. 47 – 59.
45. Krstić, Kruno. *Prvi hrvatski prikaz sredovječne filozofije : drugi dio »Poviesti filozofije« dra Franje Šanca D. I.* // Spremnost : misao i volja ustaške Hrvatske. God. 3 (1944), br. 121 (11. lipnja) ; str. 9 – 10.
46. Krstić, Kruno. *Prvi hrvatski prikaz sredovječne filozofije : odgovor dra K. Krstića na primjedbe dra F. Šanca*. // Spremnost : misao i volja ustaške Hrvatske. God. 3 (1944), br. 126 (16. srpnja) ; str. 7.
47. Krstić, Kruno. *Slavni put hrvatske knjige*. // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 6 (1944), br. 1095 (19. srpnja) ; str. 3.
48. Krstić, Kruno. *Rast i razvitak jednoga jezičnog korijena*. // Izbor najboljih svjetskih članaka. (1944), br. 1 (srpanj) ; str. 60 – 64.

49. Krstić, Kruno. *Narod, država, nacionalizam*. // Hrvatska smotra. God. 12 (1944), br. 11 – 12 (studen – prosinac) ; str. 421 – 482.
50. Krstić, Kruno. *Razvoj i ustrojstvo hrvatskog jezika*. // Znanje i radost : enciklopedijski zbornik / [glavni urednik Ivo Horvat]. Zagreb : Naklada Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda, 1944. Knj. 3. Str. 40 – 45.
51. Krstić, Kruno. *Postoji li jedna filozofija?*. // Hrvatski narod : glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta. God. 7 (1945), br. 1253 (6. veljače) ; str. 2.
52. Krstić, Kruno. *Doseljenje Arbanasa u Zadar*. Zadar : Mjesna zajednica Arbanasi, 1988. [Izdanja Mjesne zajednice Arbanasi ; knj. 3.]
53. László, Bulcsú. *Neka pitanja strojnoga razumijevanja prirodnoga jezika*. // Informacijske znanosti i znanje / uredili Slavko Tkalac , Miroslav Tuđman. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1990. Str. 11 – 31.
54. László, Bulcsú. *Pabirci redničkoga i obavještničkoga pojmovlja oko razumnih sustava*. // Obrada jezika i prikaz znanja / uredili Slavko Tkalac , Miroslav Tuđman. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1993. Str. 11 – 73.
55. László, Bulcsú. *Općitbena bilježnost pri odredbi srštine i hrvatštine*. // Jezik i komunikacija : zbornik / urednici Marin Andrijašević , Lovorka Zergollern-Miletić. Zagreb : Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 1996. Str. 430 – 451.
56. Le Page, R. B. *The evolution of a sociolinguistic theory of language*. // The handbook of sociolinguistics / edited by Florian Coulmas. Oxford : Blackwell Publishers, 1997. Str. 15 – 32. [Blackwell handbooks in linguistics ; knj. 4.]
57. Löbner, Sebastian. *Understanding semantics*. London : Arnold, 2002. [Understanding language series.]
58. Lycan, William G. *Philosophy of language : a contemporary introduction*. London ; New York : Routledge, 2000. [Routledge contemporary introductions to philosophy.]
59. Mackenzie, I. E. *Introduction to linguistic philosophy*. Thousand Oaks ; London ; New Delhi : Sage Publications, 1997.
60. Malmberg, Bertil. *Moderna lingvistika* / [prevod Drinka Gojković , Jasmina Lukić]. Beograd : Slovo ljubve, 1979. [Biblioteka Eidos.]
61. Marotti, Bojan. *Kako oriječiti misao? : o jednome Krstićevu prigovoru Šančevoj Filozofiji srednjega vieka*. // Scopus : časopis za filozofiju Hrvatskih studija. God. 4 (2000), sv. 3 (br. 13 – 14) ; str. 33 – 44.
62. Matthews, Peter. *A short history of structural linguistics*. Cambridge : Cambridge University Press, 2001.
63. Miller, Alexander. *Philosophy of language*. London : UCL Press, 1998. [Pretisak. 2000.] [Fundamentals of philosophy.]
64. Nöth, Winfried. *Handbook of semiotics*. Bloomington ; Indianapolis : Indiana University Press, 1995. [Advances in semiotics.]
65. Platon. *Cratylus*. // Platonis opera / recognovit brevique adnotatione critica instruxit Ioannes Burnet. Oxonii : E typographeo Clarendoniano, 1900. [Petnaesti pretisak. 1977.] Sv. 1. Str. 173 – 253. [Scriptorum classicorum bibliotheca Oxoniensis.]
66. Platon. *Kratil* / prema oksfordskom izdanju s grčkog preveo Dinko Štambak ; predgovor Vladimir Filipović. Zagreb : Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, 1976. [Biblioteka ; knj. 1.]

67. Posavac, Zlatko. *Razmišljanja uz novo čitanje Krstićevog eseja »Filozofija i jezik«.* // Filozofska istraživanja. God. 19 (1999), sv. 4 (br. 75) ; str. 705 – 729.
68. Sapir, Edward. *Language : an introduction to the study of speech.* New York : Harcourt, Brace and Company, 1921.
69. Saussure, Ferdinand de. *Cours de linguistique générale* / publié par Charles Bally , Albert Sechehaye ; avec la collaboration de Albert Riedlinger ; édition critique préparée par Tullio De Mauro. Paris : Payot, 1980. [Payothèque.]
70. Saussure, Ferdinand de. *Tečaj opće lingvistike* / uvod i komentar Tullio De Mauro ; prijevod s francuskoga i talijanskoga Vojmir Vinja ; predgovor hrvatskomu izdanju August Kovačec. Zagreb : Artresor naklada ; Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2000. [Posebna izdanja.] [Biblioteka Jezikoslovni temelji ; knj. 3.]
71. Sebeok, Thomas A. *Signs : an introduction to semiotics.* 2. ed. Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto Press, 2001. [Toronto studies in semiotics and communication.]
72. Stattin, I. [= Švab, Mladen.] *U spomen Krunoslavu Krstiću.* // Marulić : hrvatska književna revija : [časopis za književnost i kulturu]. God. 21 (1988), br. 3 (svibanj – lipanj) ; str. 316 – 321.
73. *The handbook of sociolinguistics* / edited by Florian Coulmas. Oxford : Blackwell Publishers, 1997. [Blackwell handbooks in linguistics ; knj. 4.]
74. Trier, Jost. *Das sprachliche Feld.* // Aspekte der Semantik : zu ihrer Theorie und Geschichte 1662 – 1970 / herausgegeben von Laszlo Antal ; [übersetzt von Veronika Elroich , Cosima Kuci-Venegas]. Frankfurt am Main : Athenäum, 1972. Str. 77 – 103.
75. Ullmann, Stephen. *The principles of semantics.* 2. ed. (with additional material). Glasgow : Jackson, Son & Co. ; Oxford : Basil Blackwell, 1959. [Glasgow university publications ; knj. 84.]
76. Vachek, Josef. *The linguistic school of Prague : an introduction to its theory and practice.* Bloomington ; London : Indiana University Press, 1966. [Indiana university studies in the history and theory of linguistics.]
77. Whorf, Benjamin Lee. *Language, thought, and reality : selected writings of Benjamin Lee Whorf* / edited and with an introduction by John B. Carroll ; foreword by Stuart Chase. Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 1956. [Dvadeset drugi otisak. 1995.]
78. Wittgenstein, Ludwig. *Philosophische Untersuchungen.* // Werkausgabe in 8 Bänden. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1984. Sv. 1. Str. 225 – 580.
79. Wittgenstein, Ludwig. *Filozofijska istraživanja* = [Philosophische Untersuchungen] / s njemačkoga preveo Igor Mikecin ; pogovor Ivan Macan. Zagreb : Nakladni zavod Globus, 1998. [Djela / Ludwig Wittgenstein.]
80. *Zbornik radova o Krunu Krstiću* / [urednik Aleksandar Stipčević]. Zadar : Društvo zadarskih Arbanasa, 1998. [Izdanje Društva zadarskih Arbanasa ; knj. 6.]
81. *Znanje i radost : enciklopedijski zbornik* / [glavni urednik Ivo Horvat]. Zagreb : Naklada Hrvatskoga izdavačkog bibliografskog zavoda, 1942. Knj. 1.

**Kruno Krstić's Notion of Language
(Articles 1940–1945)**

BOJAN MAROTTI

ABSTRACT: From 1940 to 1945, Kruno Krstić published a series of articles on language in various newspapers and magazines. He approaches the language phenomenon from different points of view. In some of the articles he discusses the Croatian literary language and its relation to the Croatian dialects, while in others he considers the relation between the Croatian and Serbian language. At certain times he presents his views on the development of language, whereas at other he explores the relation between language and thought. Krstić, regardless of the topic he deals with, is considered to be a predecessor in this field in Croatia: from sociolinguistics and theory of standard to philosophy of language in its narrower sense. On the other hand, Krstić also pays special attention to language and the analysis of meaning when he considers other philosophical problems. Thus he becomes closely associated with a particular approach to philosophy, sometimes also called linguistic philosophy.

KEY WORDS: Language, Croatian literary language, sociolinguistics, sign, signifier, signified, theory of meaning, philosophy of language, semantics, linguistic philosophy.
